

УДК 11.25.43

АРАБ ӘЛЕМІНДЕГІ АЙМАҚТЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЫНТЫМАСТЫҚТЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Балтабекова Алима Мухтаровна

aliima_b@bk.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті
Халықаралық қатынастар факультеті Шығыстану мамандығының 4 курс студенті
Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Таяу Шығыс пен Солтүстік Африка елдерінің экономикалық ынтымақтастығына географиялық жақындық факторы ықпал етеді, ал тарихи, экономикалық және саяси сипаттағы көптеген факторлар кедергі келтіреді. 1970 жылдарға дейін экономикалық және саяси жағдай жасалған талпыныстарға қарамастан, бұл мемлекеттер арасындағы аймақтық экономикалық ынтымақтастықты дамытуға мүмкіндік бермеді.

1945 жылы Араб мемлекеттерінің лигасы (АМЛ) араб әлеміндегі алғашқы үкіметаралық аймақтық ұйым ретінде құрылды. Ол 22 мемлекеттен тұрады: Египет, Ирак, Иордания, Сирия, Ливан, Йемен, Сауд Арабиясы, Ливия (1953 жылы қосылған), Судан (1956), Тунис (1958), Марокко (1958), Кувейт (1961), Алжир (1962), Катар (1971), Бахрейн (1971), Оман (1971), Біріккен Араб Әмірліктері (1971), Мавритания (1973), Сомали (1974), Джибути (1977), Палестина (1976-1988 жж. Палестинаны азат ету ұйымы), Комор аралдары (1993). Ұйым қаржы-экономикалық ынтымақтастыққа жәрдемдесу, экономикалық саясатты үйлестіру, денсаулық сақтау және телекоммуникация, мәдениет және әлеуметтік салалардағы ынтымақтастықты дамыту мақсатында құрылған[1].

Таяу Шығыстағы интеграциялық тенденциялардың пайда болуы 1950 жылдардың аяғына жатады, яғни дамушы елдердің басқа аймақтарына қарағанда сәл ертерек. Барлық араб мемлекеттерінде кедендік баждарды азайту немесе алып тастау туралы келісімдер бар, бірақ олардың елдердің экономикасы мен сыртқы экономикалық байланыстарына әсері өте аз.

Араб мемлекеттері лигасы аясында интеграциялық жақындасудың сәтсіз әрекеттері жасалды. 1950 жылы елдер тәуелсіздікті қолдау, бірлескен қорғаныс пен қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастықты нығайту, аймақтағы тұрақтылықты нығайту мақсатында

Бірлескен қорғаныс және экономикалық ынтымақтастық туралы шартқа қол қойды. Бірлескен Қорғаныс кеңесін құру мүше мемлекеттердің әскери әлеуетін қолдау, тәуекелдер мен қауіптерді еңсеру үшін алдын алу және қорғаныс шараларын қабылдау үшін қарастырылған. Экономикалық кеңес араб мемлекеттерінің экономикалық және сауда ынтымақтастығын нығайту, сондай-ақ кедендік баждарды азайту, капитал мен тұлғалар қозғалысын ырықтандыру арқылы өмір сүру деңгейін жақсартуға жәрдемдесу үшін құрылған. Елдер 1950 жылғы шарттың ережелеріне қайшы келетін келісімдер жасамауға міндеттеме алды. Кейіннен Экономикалық кеңес Экономикалық және Әлеуметтік Кеңес болып өзгертілді. Одан кейінгі жылдары денсаулық сақтау, жастар және спорт, әлеуметтік саясат, ішкі істер, әділет, құрылыс, көлік, экология, байланыс және ақпарат, БАҚ, электр энергетикасы, туризм және сумен жабдықтау мәселелері бойынша 13 министрлік кеңесі, одан кейін тағы 18 кеңестер құрылды[2].

1950 жылдары жеті ел - Египет, Иордания, Ирак, Йемен, Ливан, Сауд Арабиясы және Сирия кедендік баждардың төмендетілген мөлшерлемелері негізінде елдер арасында преференциялық сауда келісімдерін қалыптастыруға негіз болған екіжақты келісімдерді алмастыру мақсатында көпжақты сауда және төлем келісімдерін жасасу жөнінде бастамалар көтерді.

1953 жылы Тауар алмасуды ынталандыру және транзиттік сауданы реттеу туралы конвенцияға қол қойылды (АМЛ Кеңесінің 1953 жылғы қыркүйектегі 590/19 резолюциясы). Оның негізгі мақсаты – жекелеген тауар топтары (тірі мал және ауыл шаруашылығы өнімдері) бойынша бажсыз сауданы ынталандыру, өнеркәсіп өнімдерін шектеулі преференциялармен қамтамасыз ету. Бірақ өндірілген тауарларға тарифтерді төмендету мәселесін экономикасы ұлттық бюджетке түсетін кедендік кірістерге қатты тәуелді Ирак, Йемен және Сауд Арабиясы саботаж жасады.

1953 жылы Египет, Ливан және Иордания сауданы жеңілдету және транзиттік сауданы реттеу туралы келісімге қол қойды.

1957 жылы Экономикалық бірлік туралы келісімге қол қойылды, онда мынадай баптар бар: экономикалық саясат пен ережелерді үйлестіру; көліктік және транзиттік реттеуді үйлестіру; арабаралық сауда келісімдеріне қол қою; қатысушы елдердің барлық азаматтары үшін тең жағдайларды қамтамасыз ету мақсатында ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп және сауда саясатын үйлестіру, экономикалық заңнаманы біріздендіру; еңбек заңнамасын және әлеуметтік сақтандыру саласындағы заңнаманы үйлестіру; салық және кеден заңнамасын үйлестіру; азаматтарға қосарланған салық салуды болдырмау; ақша-несие саясаты мен валютаны унификациялау ережелерін үйлестіру; жіктеудің статистикалық әдістерін унификациялау; алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін қажетті басқа да шараларды қабылдау. Осы 10 баптың орындалуы жалпы арабтық еркін сауда аймағы (РАФТА) келісіміне негіз болды[3]. Келісім өнімдердің әлемдік нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында салыстырмалы және бәсекелестік артықшылықтары бар елдердің дамымаған салаларын қорғауды анықтады. Онда жеңілдікті сауда шарттары қағидасы немесе өтемақы схемалары бар. Елдер тиісті тізімдер шеңберінде белгілі бір тауарларды сауданы ырықтандырудан алып тастауға, сондай-ақ кезең-кезеңімен ырықтандырудың өтпелі кезеңін қысқартуға құқылы.

1957 жылы Араб Лигасының Экономикалық Кеңесі негізінен Араб экономикалық одағын құру туралы келісімнің (Араб экономикалық бірлігі туралы келісім) мәтінін бекітті, оған сәйкес мына елдер (Египет, Иордания, Кувейт, Марокко, Сирия және кейінірек Ирак) экономикалық саясат пен заңнаманы біріздендіру туралы келісімге келді. Келісімге бірнеше жылдан кейін ғана 1962 жылы қол қойылып, 1964 жылы күшіне енді. Келісімнің стратегиялық мақсаты Араб Лигасы шеңберінде, оның ішінде адамдардың жүріп-тұру

еркіндігі негізінде экономикалық бірлестік құру болды.

Бірінші кезең 1964 жылы әлі де жұмыс істеп тұрған Араб Экономикалық Одағы Кеңесінің құрылуы болды. Оның қамқорлығымен экономикалық ынтымақтастық және табыс пен мүлікке қосарланған салық салуды болдырмау туралы келісімдерге қол қойылды.

1964 жылы Египет, Иордания, Ирак және Сирия еркін сауда аймағындағы сауданы ырықтандыруға бағытталған Араб ортақ нарық келісіміне қол қойды.

Араб лигасы арқылы жүргізілген күш-жігер келесі себептерге байланысты өзара байланыстардың өсуіне стимул бола алмады: экономикалық мақсаттардың бастапқы анықтамасының болмауы және елдердің Біріккен Араб Республикасын құруға ұмтылуында экономикалық саясатты үйлестіру жоспарларын әзірлеу. ; мүше мемлекеттер санының артуы елдер арасындағы дифференциация деңгейін арттырып, олардың бірігуіне кедергі келтірді[4].

1970 жылдардың басында Дүниежүзілік экономика әлемдік мұнай дағдарысымен шайқалды, мұнай бағасы төрт есеге өсті, бұл мұнай экспорттаушы елдердің әл-ауқатының өсуін ынталандырды және аймақ елдеріндегі кірістер алшақтығын кеңейтті. Бұл сонымен қатар сауда ынтымақтастығынан инвестициялық байланыстарға баса назар аударуға ықпал етті. Бірақ инвестициялық ахуал мемлекеттік қаржыландыру қорларының қалыптасуына қарамастан, инвестициялық жобаларға жеке капиталдың келуін ынталандырмады. Араб елдерінің экономикалық дамуын қаржыландыруға арналған мұндай қор бірінші рет Кувейтте, кейін басқа да бірқатар мемлекеттерде құрылды. 1968 жылы аймақтық даму қорларын біріктіру және инвестициялық жобаларды жүзеге асыру үшін Экономикалық және әлеуметтік дамудың көпжақты Араб қоры құрылды. 1974 жылы араб инвестицияларын коммерциялық емес тәуекелдерден кепілдендіруге арналған Инвестицияларға кепілдік беру жөніндегі арабаралық корпорация құрылды. Ислам даму банкі (1975 ж.) және Араб валюта қоры (1976 ж.) экономикалық ынтымақтастықты, әсіресе сауда және инвестиция салаларында ілгерілету үшін аймақтық институттар ретінде құрылды. Ынтымақтастық дамуға қаржылық көмек көрсету, бірлескен индустриялық жобалар, инфрақұрылымға инвестиция салу арқылы жүзеге асырылды.

1972 жылдан бастап Араб лигасына мүше елдердің құрамында ауыл шаруашылығын дамыту жөніндегі араб ұйымы жұмыс істейді. Ол РАФТА тауарының шыққан елінің ережелерін ескере отырып, ауыл шаруашылығы саласын дамытуға арналған. Ұйым аясында 2007 жылы Араб елдерінің 2005–2025 жылдарға арналған ауыл шаруашылығын тұрақты дамыту стратегиясы бекітілді. азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында және араб елдерінің Бірлескен әлеуметтік-экономикалық іс-қимыл стратегиясының бөлігі ретінде. Бөгеттер салу, су ресурстарын дамыту, ауыл және орман шаруашылығында су ресурстарын пайдалану бойынша бірнеше жобалар жүзеге асырылды. 2009 жылы жаһандық азық-түлік дағдарысына қарсы тұруда араб ынтымақтастығын ынталандыру мақсатында Эр-Рияд декларациясы, ал 2011 жылы оны жүзеге асырудың жедел жоспары қабылданды. Ауыл шаруашылығы инфрақұрылымы нысандарына салынатын инвестиция көлемі 12 миллиард долларға бағаланып отыр, қаражаттың жартысын жеке сектор, қалған жартысын мемлекеттік сектор қамтамасыз етеді. Оның басты кемшілігі – бағдарламалық жобаларды жүзеге асырудың бірлескен тетігінің жоқтығы. Бірқатар араб мемлекеттері Қазақстанның ИБҰ аясында Азық-түлік қауіпсіздігі жөніндегі Ислам ұйымын құру туралы бастамасын белсенді түрде қолдады (2012 ж. ИБҰ Сыртқы істер министрлері кеңесінің 39-сессиясының №3/39-Е резолюциясы).

Жалпы, аграрлық сектордағы кейбір инвестициялық жобаларға қарамастан, кооперация нашар дамыған және көптеген елдер азық-түлік тапшылығын сезінуде. Бидайға

деген сұраныстың 50 пайыздан азы, қантқа – 26 пайыз, өсімдік майына – 33 пайыз отандық өндіріс есебінен қамтамасыз етілген. Ауыл шаруашылығы өнімінің көлемі өсіп келе жатқанымен, өндіріс көлемі мен ауыл шаруашылығы тауарларын жеткізу көлемі арасындағы алшақтық сақталуда.

Сәтсіздіктердің 2007–2008 және 2012 жылдардағы ауыл шаруашылығы өнімдері бағасының өсуіне, экономикалық жағдайдың тұрақсыздығына, тағы бір аштық проблемасын тудыратын азық-түлік дағдарысы проблемасын шешудегі ынтымақтастықтың әлсіздігімен байланысты, экологиялық қауіп және осы мәселелерді шешуге саяси міндеттеменің болмауы негізгі себептері болды. Жан басына шаққандағы табысы жоғары елдер ауыл шаруашылығы өнімдерін импорттау және ауыл шаруашылығын дамытуға инвестиция салу арқылы бұл проблемаларды шешуде.

Бұл кезеңде біртұтас валюта – араб динарымен валюталық одақ тұжырымдамасы алға қойылды, ол бастапқыда аймақтық есеп айырысу бірлігі ретінде пайдалануды көздеді.

1980 жылдардың басындағы екінші мұнай шоқынан кейін жекешелендіруді, сауданы және инвестицияны ырықтандыруды жүзеге асыруға ықпал еткен араб мемлекеттерінің экономикалық реформасының қажеттілігі туындады.

1980 жылдары Түркия сауданы ырықтандыру саясаты аясында аймақтың жекелеген елдерімен – Ливия, Сауд Арабиясы және Иракпен экономикалық байланыстарды жандандыруға бастамашы болды. Оның білікті жұмыс күші, басқару тәжірибесі болды, бірақ ұлттық инвестициялық жобаларды қаржыландыру үшін қаржылық ресурстар жетіспеді. Бұл факт Таяу Шығыс аймағындағы өзара экономикалық ынтымақтастықтың өсуіне түрткі болды. 1980 жылдардан бастап Түркияның Ислам Конференциясы Ұйымындағы рөлі арта бастады. Сонымен бірге, осы кезеңде Еуропалық Одақпен және Еуропалық еркін сауда қауымдастығымен экономикалық интеграция туралы келісімдерге қол қою туралы келіссөздер процесі басталды. Бірақ сонымен бірге саяси факторлар кері әсерін тигізді. Олардың ішінде 1980-1988 жылдардағы Иран-Ирак соғысын, 1990-1991 жылдардағы Парсы шығанағындағы соғысты, 1975-1990 жылдардағы Ливандағы азаматтық соғысты атап өткен жөн.

1980 жылдары экономикалық интеграция туралы екі келісімге қол қойылды. Олардың ішінде арабаралық сауданы ынталандыру және дамыту туралы келісім (1981 ж.). Ол декларативті сипатта болды және өнеркәсіп өнімдері мен жартылай фабрикаттарға кедендік баждарды және тарифтік емес шектеулерді толығымен алып тастау туралы келіссөздерге қатысты болды. Келісім бастапқыда сауданы ырықтандыру үдерісіне және қол қойған елдердің өзара саудасының динамикасына әсер етпеді, елдерді өзара міндеттемелермен байланыстырмады, оны жүзеге асыру мерзімін белгілемеді және ерекшеліктердің ұзақ тізбесін қамтыды. Бұл келісім 1997 жылы жалпы арабтық еркін сауда аймағының аясында қайта жанданды.

1981 жылы бірінші субаймақтық интеграциялық бірлестік – Бахрейн, Катар, Кувейт, Біріккен Араб Әмірліктері, Оман және Сауд Арабиясынан тұратын Парсы шығанағы Араб мемлекеттерінің Ынтымақтастық Кеңесі (ПШАМЫК) құрылды[5]. Ол экономикалық, әлеуметтік және мәдени салалардағы, сыртқы саясаттағы және қауіпсіздік саласындағы өзара ынтымақтастық пен интеграциялық үдерістерді ынталандыруға арналған. Келісім араб әлеміндегі сауданы ырықтандыру, капитал мен адамдардың еркін қозғалысы туралы ең сәтті құжат болды.

1989 жылы елдердің экономикалық саясатын үйлестіру және кеден одағын құру мақсатында Араб Магреб Одағы (АМО) туралы Марракеш келісіміне қол қойылды. Дәл осы кезеңде екіжақты сауда келісімдері жасала бастады.

1997 жылы Жалпы араб еркін сауда аймағы (РАФТА) шеңберінде сауданы ырықтандырудың көпжақты бағдарламасын іске қосу туралы шешім қабылданды. Ол 2005 жылдың басынан бері өзара сауда қатынастарында кедендік баждарды алып тастаған 18 мемлекеттен тұрады.

Осылайша, Таяу Шығыстағы аймақтық ынтымақтастық эволюциясы интеграциялық тенденцияларды дамытудағы белгілі бір табыстармен сипатталады. Оларды белсендіру шарттары соңғы екі жарым онжылдықта ғана қалыптаса бастады.

Пайдалынған әдебиеттер тізімі:

1. The Unified Economic Agreement between the Countries of the Gulf Cooperation Council. // URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/regeco_treaties/text.jsp?file_id=227838 (accessed 13.12.2021).
2. Arab Integration. 21st Century Development Imperative. – ESCWA, 2014. // URL: http://css.escwa.org.lb/OES/Docs/ACI_Summary_EN.pdf (accessed 13.10.2017).
3. Supporting Closer Cooperation and Regional Integration in the Maghreb: Algeria, Libya, Mauritania, Morocco and Tunisia. Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions // JOIN. – Brussels, 17.12.2012. – 36 final.
4. Жданов, С.В. Арабские страны в мировой экономике : учеб. пособие / С.В. Жданов ; МГИМО (У) МИД России, Каф. мировой экономики. – М. : МГИМО- Университет, 2015. – 392 с.
5. Халевинская, Е.Д. Международные торговые соглашения и международные торговые организации: учебное пособие / Е.Д. Халевинская. – М. : РГТЭУ, 2010. – 208 с.
6. Международная экономическая интеграция : учебное пособие / под ред. Н.Н. Ливенцева. – М. : Экономистъ, 2016. – 430 с.